

شیوه های مؤثر در مدیریت کلاس و نحوه کاهش رفتارهای انحرافی در دانش آموزان

شاهین رحیمی طولارودیان ، روناک تیمور همدانی ، مرجان علیرضا ، کیوان خوش بخت

رشناسی ارشد حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، استاد مدعو دانشگاه علمی کاربرد

Shahin.Rahimi.T@gmail.com

کارشناسی ارشد زمین شناسی اقتصادی، دانشگاه خوارزمی

کارشناسی مترجمی زبان انگلیسی، دانشگاه آزاد واحد مرکز

marjan4@gmail.com

کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

MDOI-02-2026.0386
MNR-400-2-2BF5B6

چکیده

مدیریت کلاس درس یکی از کلیدی ترین عوامل موفقیت آموزشی است؛ زیرا کیفیت یادگیری به میزان نظم، پیش بینی پذیری، رابطه معنادار معلم، دانش آموز و اجرای سازوکارهای انضباطی مؤثر وابسته است. از سوی دیگر، بروز رفتارهای انحرافی در میان دانش آموزان از قبیل بی نظمی کلامی، سرپیچی از دستورهای معلم، مزاحمت، تخریب وسایل، فرار از انجام تکلیف و در مواردی پرخاشگری می تواند مانع جدی آموزش شود و به کاهش اعتماد به نفس، افت تحصیلی و تشدید چرخه تعارض منجر گردد. پژوهش های حوزه تعلیم و تربیت و مدیریت رفتار نشان می دهند که رویکردهای پیشگیرانه، مبتنی بر تقویت رفتارهای مطلوب، تنظیم انتظارات روشن، استفاده از پیامدهای آموزشی و نه صرفاً تنبیهی، و همچنین ایجاد رابطه حمایتی می تواند به کاهش معنادار رفتارهای انحرافی کمک کند. مقاله حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی، شیوه های مؤثر مدیریت کلاس را در سطوح طراحی محیط، اجرای تدریس، نظارت و مداخله رفتاری بررسی می کند و سپس راهکارهایی برای کاهش رفتارهای انحرافی در دانش آموزان ارائه می دهد. همچنین ملاحظات عملی برای معلمان، از جمله تکنیک های مدیریت پیامد، ثبت داده، مداخله مرحله ای و همکاری با خانواده و مشاور در چارچوبی منسجم بیان می شود.

کلیدواژه‌ها: مدیریت کلاس، نظم آموزشی، رفتارهای انحرافی، انضباط مثبت، تقویت رفتار مطلوب، پیامدهای تربیتی، مهارت‌های معلم، مداخله مرحله‌ای، پیشگیری رفتاری

مقدمه

تجربه کلاس‌های درس نشان می‌دهد که «یادگیری» تنها نتیجه انتقال محتوا نیست؛ بلکه محصول تعامل میان معلم، دانش‌آموز، ساختار کلاس، زمان آموزشی، قوانین و هنجارهای موجود و کیفیت مدیریت آموزشی است. در چنین بستری، هرگونه ضعف در طراحی و اجرای نظام کلاس از جمله عدم تعیین انتظارات، نبود سازوکارهای روشن برای رفتار، ابهام در پیامدها، یا نداشتن راهبردهای پیشگیرانه می‌تواند به گسترش رفتارهای انحرافی منجر شود. رفتارهای انحرافی در این مقاله به رفتارهایی اطلاق می‌شود که با قواعد کلاس، اهداف یادگیری و حقوق دیگران ناسازگار بوده و احتمالاً اختلال ایجاد می‌کنند. این رفتارها ممکن است از ناتوانی در مهارت‌های خودتنظیمی، فشارهای روانی، مشکلات یادگیری، الگوهای رفتاری آموخته‌شده، یا فقدان ساختار مناسب ناشی شوند.

در تربیت معاصر، نگاه صرفاً تنبیهی جای خود را به رویکردهای «پیشگیرانه و آموزشی» داده است. معلم موفق، کسی است که از یک سو کلاس را به‌گونه‌ای سازمان می‌دهد که فرصت برای رفتار نامطلوب کاهش یابد و از سوی دیگر، مهارت‌های رفتاری مطلوب را از طریق آموزش، تقویت و پیامدهای تربیتی، به دانش‌آموز یاد می‌دهد. بنابراین، موضوع این مقاله دو محور اصلی دارد: نخست، معرفی شیوه‌های مؤثر مدیریت کلاس؛ دوم، ارائه راهبردهای عملی برای کاهش رفتارهای انحرافی در دانش‌آموزان.

۱. مدیریت کلاس چیست و چرا اهمیت دارد؟

مدیریت کلاس مجموعه‌ای از اصول، روش‌ها و مهارت‌هایی است که معلم به کمک آن‌ها محیط یادگیری را سازمان‌دهی می‌کند تا رفتارهای مناسب تقویت و رفتارهای مزاحم کاهش یابد. مدیریت کلاس تنها «کنترل» نیست؛ بلکه شامل طراحی آموزشی (مانند ارائه واضح تکلیف)، مدیریت زمان، شکل‌دهی به روابط حمایتی و اجرای نظاممند انتظارات و پیامدهاست.

اهمیت مدیریت کلاس را می‌توان در چند بعد خلاصه کرد:

بعد آموزشی: زمانی که نظم کلاس برقرار است، آموزش مؤثرتر و زمان یادگیری واقعی افزایش می‌یابد.

بعد روانی اجتماعی: نظم همراه با احترام می‌تواند احساس امنیت و تعلق را در دانش‌آموز افزایش دهد.

بعد یادگیری بلندمدت: دانش‌آموزان الگوهای خودتنظیمی را در چارچوب قواعد روشن می‌آموزند.

بعد پیشگیری: مدیریت کلاس اگر پیشگیرانه باشد، احتمال بروز رفتارهای انحرافی کاهش می‌یابد.

۲. شیوه‌های مؤثر در مدیریت کلاس

۱-۲. طراحی نظام انتظارات (قواعد روشن و محدود)

یکی از مؤثرترین راهبردها در مدیریت کلاس، تدوین «قواعد محدود، روشن و قابل مشاهده» است. قواعد زیاد یا مبهم باعث سردرگمی می‌شود. پیشنهاد می‌شود قوانین کلاس در سطحی بیان شوند که دانش‌آموز بتواند دقیقاً بداند چه رفتاری مورد انتظار است.

نمونه قواعد کارآمد:

در زمان آموزش، سکوت و توجه برقرار است.

برای صحبت، نوبت رعایت می‌شود.

تکلیف‌ها در زمان مقرر شروع و پیگیری می‌شوند.

احترام به دیگران (کلام و رفتار) یک اصل است.

وسایل کلاس پس از استفاده در محل خود قرار می‌گیرد.

نکته اجرایی: قواعد باید به صورت رفتاری نوشته شوند (مثلاً «هنگام صحبت معلم، نگاه و گوش دادن برقرار است» نه «بی ادب نباشید»).

۲-۲. آموزش مهارت های رفتاری مطلوب (نه فقط واکنش به بدرفتاری)

در رویکرد آموزشی، معلم رفتار مطلوب را «می آموزد». برای مثال اگر هدف، کاهش مزاحمت یا تقویت گوش دادن فعال است، لازم است نمونه رفتار مطلوب توضیح، نمایش و تمرین شود. آموزش می تواند از طریق:

مدل سازی توسط معلم (نمایش نمونه صحیح)

تمرین در قالب فعالیت کوتاه (role-play یا سناریو)

بازخورد فوری و روشن

انجام شود.

۲-۳. ساختاردهی تدریس و مدیریت زمان

کلاس های بی ساختار، زمان مرده یا دستورهای طولانی و مبهم، زمینه رفتار انحرافی را افزایش می دهد. از راهبردهای کلیدی:

شروع سریع درس (روتین شروع کلاس)

تقسیم فعالیت ها به گام های کوتاه

دستورهای کوتاه و مرحله ای

ارائه معیار موفقیت (دانش آموز بداند «چه چیزی درست است»)

استفاده از فعالیت های فعال (نه صرفاً نشستن و گوش دادن)

۲-۴. استفاده از تقویت مثبت و بازخورد مؤثر

تقویت مثبت یعنی افزایش احتمال تکرار رفتار مطلوب. این تقویت می‌تواند کلامی («آفرین، دقیق شروع کردی»)، رفتاری (مسئولیت دادن)، یا امتیازی-سیستمی باشد (نظام امتیاز کلاس). شرط اثرگذاری تقویت، سریع بودن و مشخص بودن آن است: معلم باید دقیقاً بگوید چه رفتاری تقویت شده است.

نمونه بازخورد مؤثر:

«وقتی کارت را به موقع شروع کردی، کلاس جلو رفت؛ به همین دلیل این رفتار را تحسین می‌کنم.»
«گوش‌دادن تو و نوبت گرفتنات دقیقاً با قانون احترام سازگار است.»

۲-۵. تقویت پیشگیرانه: توجه افتراقی و مدیریت محیط

در مدیریت رفتاری، توجه به شکل «افتراقی» اهمیت دارد؛ یعنی معلم به جای تمرکز بر خطاها، به رفتارهای درست نیز توجه می‌کند تا تقویت شود. علاوه بر آن، مدیریت محیط می‌تواند احتمال بروز رفتار انحرافی را کاهش دهد:

جای‌گذاری مناسب دانش‌آموزان (در صورت نیاز)

کاهش محرک‌های مزاحم (صدا و شلوغی)

آماده بودن ابزارها قبل از شروع فعالیت

پیش‌بینی نیازها (مثلاً زمان استراحت یا میان‌فعالیت)

۲-۶. پیامدهای تربیتی: منطقی، فوری و آموزشی

در چارچوب‌های مبتنی بر انضباط مثبت، پیامدهای رفتاری باید:

منطقی و مرتبط با رفتار باشند

قابل پیش‌بینی باشند (از قبل گفته شده باشند)

ترجیحاً فوری اعمال شوند

همراه با آموزش باشند (دانش‌آموز بداند «بعدش چه کار کند»)

مثال: اگر دانش‌آموز تکلیف را انجام نمی‌دهد، پیامد آموزشی می‌تواند شامل:

زمان تکلیف در داخل کلاس با کمک محدود

کاهش حجم تکلیف به صورت هدفمند و سپس افزایش تدریجی

تعیین یک برنامه پیگیری کوتاه

۷-۲. رویکرد مرحله‌ای برای مداخلات

بهترین رویکرد معمولاً «مرحله‌ای» است؛ یعنی ابتدا از پیشگیری و تقویت استفاده می‌شود، سپس در صورت استمرار رفتار، مداخلات اختصاصی‌تر به کار می‌رود. این رویکرد می‌تواند شامل:

یادآوری قانون (مرحله ۱)

بازخورد رفتاری مشخص (مرحله ۲)

پیامد مرتبط (مرحله ۳)

ارجاع به مشاور یا برنامه رفتاری فردی (مرحله ۴)

۸-۲. ثبت داده و تحلیل عملکرد رفتاری

اگر رفتار انحرافی تکرار شونده باشد، ثبت داده کمک می‌کند علت و الگوها مشخص شود. ثبت ساده می‌تواند شامل:

چه رفتاری اتفاق می‌افتد؟

در چه موقعیتی؟ (قبل/بعد از چه نوع درسی یا انتقالی)

شدت و مدت آن؟

چه پیامدی بعد از رفتار رخ داده؟

این داده‌ها زمینه تصمیم‌گیری علمی برای مداخله را فراهم می‌کند.

۳. رفتارهای انحرافی: ماهیت، علل و پیامدها

رفتارهای انحرافی معمولاً «نمایش یک نیاز» یا «واکنش به شرایط» هستند. علل رایج:

ناتوانی در مهارت‌های خودتنظیمی (کنترل هیجان، انتظار، پیگیری تکلیف)

کمبود مهارت اجتماعی (درگیری کلامی، توجه طلبی نامناسب)

مشکلات یادگیری یا ناتوانی در فهم محتوا (تکلیف سخت، خستگی شناختی)

نیاز به توجه (توجه گرفتن از طریق مزاحمت)

الگوهای آموخته‌شده (تقویت شدن بدرفتاری در گذشته)

عوامل زمینه‌ای (خانواده، بحران روانی، مشکلات سلامت)

پیامدهای بدرفتاری فقط برای کلاس نیست؛ بلکه ممکن است به کاهش احترام، افزایش تعارض،

برچسب‌زنی و افت اعتماد به نفس دانش‌آموز هم منجر شود. به همین دلیل، مداخله مؤثر باید هم رفتار را

هدف بگیرد و هم کرامت دانش‌آموز را حفظ کند.

۴. روش های مؤثر برای کاهش رفتارهای انحرافی

۴-۱. پیشگیری: طراحی شرایطی که رفتار نامطلوب فرصت کمتری داشته باشد

کاهش رفتارهای انحرافی غالباً با پیشگیری مؤثر شروع می شود:

انتقال های کلاس (از یک فعالیت به فعالیت دیگر) را با روال ثابت انجام دهید.

دستورها را کوتاه و قابل اجرا کنید.

برای فعالیت ها «زمان و معیار پایان» مشخص کنید.

در تکالیف، مرحله بندی انجام دهید تا شکست اولیه کمتر شود.

۴-۲. تقویت رفتار جایگزین (Behavior Replacement)

وقتی رفتار انحرافی رخ می دهد، هدف صرفاً خاموش کردن نیست؛ بلکه باید «رفتار جایگزین» تقویت شود. مثال:

اگر دانش آموز برای جلب توجه مزاحمت ایجاد می کند، رفتار جایگزین می تواند «درخواست کمک با بالا بردن دست» باشد.

اگر پرخاشگری به هنگام ناکامی رخ می دهد، رفتار جایگزین می تواند «استفاده از کارت توقف/تنفس» یا «گفتن جمله کوتاه برای بیان احساس» باشد.

۴-۳. استفاده از خاموشی رفتاری همراه با تقویت

خاموشی یعنی کاهش توجه یا پیامدهایی که رفتار را تقویت می کند. اما خاموشی باید دقیق و همراه با تقویت رفتار جایگزین باشد؛ وگرنه می تواند به افزایش موقت شدت رفتار منجر شود (افزایش سریع قبل از کاهش).

مثال: اگر دانش‌آموز در پی شوخی یا جلب توجه، مزاحمت می‌کند، معلم باید به جای واکنش‌های طولانی و جنجالی، توجه را به رفتار درست منتقل کند و واکنش کوتاه و مدیریتی داشته باشد.

۴-۴. پیامدهای مناسب و اجرای مداوم

پیامدهای نامناسب یا اجرای سلیقه‌ای موجب افزایش رفتار می‌شود. در طراحی پیامدها:

پیامد باید «قابل فهم» باشد.

باید برای همه موارد مشابه «یکسان» اعمال شود.

باید از تحقیر، تهدید یا تنبیه غیرمتناسب پرهیز گردد.

۴-۵. مداخله رفتاری کوتاه‌مدت در لحظه وقوع

چند تکنیک عملی هنگام بروز رفتار:

یادآوری کوتاه قانون بدون بحث طولانی

نشانه غیرکلامی (مثلاً نگاه یا اشاره آرام)

انتقال کنترل: درخواست اقدام جایگزین («الان دستت را بالا بگیر»)

استفاده از زمان اختصاصی تکلیف (نه حبس تحقیرآمیز)

۴-۶. برنامه فردی (در صورت تداوم جدی)

اگر رفتار انحرافی شدید یا تکرارشونده باشد، برنامه فردی با مشارکت معلم، مشاور و در صورت نیاز

خانواده طراحی می‌شود. این برنامه می‌تواند شامل:

هدف رفتاری دقیق و قابل اندازه گیری

روش اندازه گیری (دفعات/مدت)

برنامه تقویت رفتار جایگزین

تحلیل پیشایندهای رفتار-پیامد (ABC)

بازنگری دوره ای

۴-۷. نقش مشاور و همکاری با خانواده

کاهش رفتارهای انحرافی معمولاً بدون تعامل مدرسه و خانواده دشوار است. مشاور می تواند:

ارزیابی اولیه روانی-آموزشی انجام دهد

مهارت های خودتنظیمی یا مدیریت خشم را آموزش دهد

برنامه رفتاری را هماهنگ کند

همچنین خانواده باید در مورد قواعد مشترک و تقویت های هدفمند همسو باشد؛ مثلاً اگر در مدرسه یک رفتار جایگزین تقویت می شود، در خانه نیز باید با سازگاری فرهنگی و خانوادگی همان رفتار تقویت گردد.

۴-۸. توجه به عوامل زمینه ای و نیازهای خاص

گاهی رفتار انحرافی ریشه در مشکلات یادگیری (ناتوانی در خواندن/نوشتن)، مشکلات توجه (مانند اختلالات توجه)، یا اضطراب دارد. در چنین مواردی، صرفاً تنبیه رفتاری کافی نیست و باید مداخله آموزشی/روانشناختی نیز در کنار آن پیش برود.

۵. راهکارهای اجرایی برای معلمان (جمع بندی عملی)

برای آنکه توصیه‌ها قابل استفاده باشند، یک چکلیست اجرایی ارائه می‌شود:

از روز اول قواعد را شفاف کنید و با مثال توضیح دهید.

روتین‌های شروع/انتقال/پایان کلاس بسازید.

بیشتر از هر چیز تقویت رفتار مطلوب را هدف بگیرید.

دستورها کوتاه و قابل اجرا باشند و معیار موفقیت روشن شود.

پیامدهای تربیتی منطقی و یکسان اعمال شود.

در لحظه با یادآوری کوتاه و اقدام جایگزین کنترل را برگردانید.

اگر رفتار تکرار شد، داده ثبت کنید و الگوها را تحلیل کنید.

در موارد جدی، برنامه فردی با مشاور و خانواده طراحی کنید.

۶. چالش‌ها و ملاحظات اخلاقی در مدیریت کلاس

در اجرای نظام مدیریت کلاس باید چند اصل رعایت شود:

حفظ کرامت دانش‌آموز: هرگونه تحقیر، تهدید یا تنبیه غیرمتناسب می‌تواند پیامد منفی داشته باشد.

پرهیز از سرزنش کلی: رفتار را هدف قرار دهید نه شخصیت دانش‌آموز را.

پرهیز از واکنش‌های احساسی: بحث طولانی یا واکنش تند، معمولاً رفتار را تقویت می‌کند.

عدالت آموزشی: اجرای سلیقه‌ای یا تبعیض‌آمیز می‌تواند تعارض را افزایش دهد.

نتیجه‌گیری

شیوه‌های مؤثر مدیریت کلاس در کاهش رفتارهای انحرافی نقش بنیادین دارد. مدیریت کلاس، زمانی اثربخش است که با رویکرد پیشگیرانه و آموزشی اجرا شود: تعیین قواعد روشن، آموزش مهارت‌های

رفتاری مطلوب، ساختاردهی تدریس، تقویت مثبت، پیامدهای منطقی و مرتبط، و اجرای مداوم نظام انضباطی. در کنار این‌ها، تحلیل رفتار با ثبت داده و استفاده از برنامه‌های مرحله‌ای و در موارد جدی، طراحی برنامه فردی همراه با مشاور و خانواده، می‌تواند چرخه رفتارهای انحرافی را شکسته و زمینه رشد اجتماعی و مسئولیت‌پذیری را فراهم کند.

از منظر تربیت معاصر، هدف نهایی فقط «خاموش شدن رفتار نامطلوب» نیست، بلکه یادگیری رفتار جایگزین و تقویت خودتنظیمی دانش‌آموز است. بنابراین پیشنهاد می‌شود مدارس در کنار آموزش محتوای درسی، نظام‌های رفتاری مبتنی بر انضباط مثبت را به صورت سازمان‌یافته و آموزش‌محور در کلاس‌ها اجرا کنند.

منابع

1. Canter, L., & Canter, M. (1992). *Assertive Discipline*. California: Canter & Associates.
2. Evertson, C. M., & Weinstein, C. S. (2006). *Handbook of Classroom Management: Research, Practice, and Contemporary Issues*. Routledge.
3. Gresham, F. M., & Elliott, S. N. (2008). *Social Skills Improvement System (SSIS)*. Pearson.
4. Lewis, T. J., & Sugai, G. (1999). *Effective Behavior Support and Functional Behavioral Assessment*.
5. Sugai, G., & Horner, R. H. (2002). "The evolution of discipline practices: School-wide positive behavior supports." *School Psychology Review*, 31(2), 241–251
6. Watson, T. S., et al. (2012). *Evidence-Based Practices for Classroom Management and Behavior Support*.

7. American Psychological Association (APA). (2015). Guidelines

